به مناسبت اول رجب سالروز ولادت امام باقر(ع)

احسان در کلام شکافنده علوم

* محمدرضا ستوده

عدالت اقتضامی کند که هر چیزی در جای مناسب آن قرار گیرد؛ اما احسان مرتبه‌ای است که از مقام رحمت رحمانی و رحیمی انسان سرچشمه می گیرد و انسان با ایثار از خود و برتر از عفو و گذشت از دیگران، بی هیچ منت و چشم‌داشتی جز رضایت و خشنودی خداوند، رفتار می کند. شاید واژه احسان و نیکوکاری با تکرار آن امری عادی و متعارف بنماید، ولی بی گمان حقیقت احسان چنانکه آموزه‌های وحیانی قرآن تبیین کرده و پیشوایان معصوم(ع) در سنت و سیره به نمایش گذاشته‌اند، دارای چنان ویژگی است که بسیاری از انسانها از تحقق بخشی این صفت در خود عاجز خواهند بود؛ چرا که خداوند محسنان را پیامبران عظیم‌الشان خود می شناسد که از همه چیز خود برای رضایت خداوند گذشتند و سرشار از محبت و مودت و نیکی به دیگران بودند با آنکه ظلم و ستم بسیار می دیدند.

نویسنده در این مطلب با مراجعه به آموزه‌های حیات‌بخش پیشوای بزرگ که او را باقر علم‌النبیین(ع) می دانند، به شکافتن حقیقت احسان اقدام کرده و بر آن است تا گوشه‌ای از حقیقت را در کلامی از ایشان بر خوانندگان عرضه دارد.

* * *

امام باقر، شکافنده علم‌النبی(ع) و مفسر علمی و عملی قرآن

یکی از صفات قرآن کریم، جامع‌الکلم بودن است. (مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۶، ص ۳۲۴؛ محمدبن حسن طوسی، الامالی، ج۱، ص ۴۸۴، قم ۱۴۱۴). پیامبر(ص) خود را به دارا بودن جوامع‌الکلم می‌ستاید و مثلا می‌فرماید: اوتیت جوامع‌الکلم؛ به من کلمات جامع داده شده است. (ابن بابویه، کتاب من لایحضره الفقیه، ج۱، ص ۲۴۰، چاپ علی‌اکبر غفاری، قم ۱۴۰۴ ب؛ ابن حنبل، مسندالامام احمد بن حنبل، ج۲، ص ۴۱۲، بیروت: دارصادر؛ محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح البخاری، ج۴، ص ۱۲، چاپ محمد ذهنی افندی، استانبول ۱۴۰۱/۱۹۸۱) کلمات جامع که می‌تواند یک کلمه یا چند کلمه یا حتی جمله باشد، همانند فرمول‌هایی است که در علوم گوناگون مورد استفاده قرار می‌گیرد. به عنوان نمونه علم حضوری اصطلاحی است که عارفان برای بیان دانش‌های شهودی و خاصی به کار می‌برند. در علوم ریاضی و فیزیک و شیمی نیز اصطلاحات در قالب فرمول‌های ساده و خاصی به کار می‌برند. در علوم ریاضی و فیزیک و شیمی نیز اصطلاحات در قالب فرمول‌های ساده که قابل حفظ و انتقال است ساخته شده است که هر کدام نشانه‌ای از محتوای بسیار است که گاه برای تبیین و تشریح آن باید کتابی نگاشته شود.

آموزه‌های وحیانی قرآنی هر چند که برای همگان به شکلی قابل فهم است ولی این قرآن با همه سادگی و روانی و روشن بودنش(زخرف، آیه ۲؛ دخان، آیه ۲)، قول ثقیل و سنگین از نظر محتوا و وزانت معناست. (مزمل، آیه ۵) همین ویژگی موجب شده که در روایات از بطون قرآن سخن به میان آید. (معانی الاخبار، للصدوق، ص ۲۵۹؛ تفسیر العیاشی ج۱، ص ۱۱، نقلا عن بحارالانوار، ج ۸۹، ص ۹۴) که به معنای مراتب متعدد و متنوع یک حقیقت است که بسته به ظرفیت و دانش‌های تقوایی، شخص می‌تواند از آنها بهره‌مند شود. هفت یا هفتاد بطن قرآن دلالت بر کثرت دارد، به این معنا که برای پیامبران و راسخون در علم (آل‌عمران، آیه ۷) هفت مرتبه اصلی و برای دیگران بی‌نهایت خواهد بود؛ زیرا جریان حقیقت قرآن در کلمات همانند جریان خورشید است که هر روز دارای تجلی تازه‌ای است. (بحارالانوار، ج ۳۵، ص ۴۰۳)

از آنجایی که قرآن تمام علوم و معارفی است که خداوند از آدم(ع) تا حضرت عیسی(ع) به پیامبر آموخته است، امام باقر(ع) شکافنده این علوم قرآنی و جوامع‌الکلم است. از این‌رو از ایشان به باقر علم‌النبیین؛ یعنی شکافنده علوم پیامبران یاد می‌شود. وقتی ایشان بتواند باقر و شکافنده علم النبی و جوامع‌الکلم و قرآن عظیم باشد، بی‌هیچ شکی توانایی شکاف علوم پیامبران را نیز دارا خواهد بود.

آن حضرت(ع) در علم و عمل این‌گونه بود و حقایق و معارف قرآنی را چنان در زندگی خود عینیت و تجسم بخشیده بود که حتی دشمنان او را پذیرفته و به در خانه ایشان رفت‌وآمد می‌کردند تا از ایشان بیاموزند و این‌گونه است که شرایط برای پذیرش امام صادق(ع) به عنوان استاد همه فقیهان جهان اسلام از ابوحنیفه تا دیگران فراهم آمد و امام صادق(ع) امام الکل همه فقیهان جهان اسلام شد.

احسان، بزرگ ترین مقام انسانیت

یکی از مهم ترین فضایل اخلاقی از منظر قرآن، احسان است. خداوند این مقام را بسیار بزرگ داشته و آن را صفت پیامبران خود دانسته است. (انعام، آیه۸۴؛ یوسف، آیات۲۲ و ۵۶ و ۹۰)

در آیات قرآنی به جزئیات اخلاقی اهل احسان اشاره شده و به تفصیل گفته شده که محسنان در فکر و عمل چگونه هستند. ازنظر قرآن محسنان و اهل احسان ازنظر عقیده و فکر، اهل ایمان (مائده، آیات ۸۳ تا ۸۵) و در عمل، پیشتاز در کارهای خیر هستند. از این‌رو از هرگونه کار زشت و پلید پرهیز دارند، بلکه در انجام کارهای خیر بهترین‌ها را در بهترین شکل و برترین حالت با پیشتازی و شتاب تمام انجام می‌دهند و اجازه نمی‌دهند تا کسی از ایشان پیشی گیرد.

خداوند در آیات قرآنی برای آنان صفات بسیاری را مطرح کرده است که از جمله آنها در مقام عمل و تقوا، اهل اجتناب از فساد (اعراف، آیه۵۶)، پرهیز از فحشاء(نجم، آیات ۳۱و ۳۲)، اهل انفاق و کمک مالی به دیگران (آل‌عمران، آیه۱۳۴)، تأمین مالی محرومان (ذاریات، آیات۱۶ و ۱۹)، تقوا و صبر (یوسف، آیه۹۰)، فروتنی و تواضع (مائده، آیات ۸۲و۸۵) اهل تهجد (ذاریات، آیات ۱۶ و ۱۷)، دفاع از مظلوم و دین از طریق جهاد جان و مال و آبرو (توبه، آیه۱۲۰؛ عنکبوت، آیه۶۹) فرو برنده خشم (آل‌عمران، آیه۱۳۴)، اهل صلح و آشتی(نساء، آیه۱۲۸)، عفو و گذشت از مردم خطاکار(آل‌عمران، آیه۱۳۴ و مائده، آیه۱۳) و مانند آن هستند.

*** امام باقر(ع) بر اموری تأکید می‌کند که تفسیر و تأویل احسان است. ایشان در سفارشی می‌فرماید: تو را به پنج چیز سفارش می‌کنم: اگر مورد ستم واقع شدی ستم مکن، اگر به تو خیانت کردند خیانت مکن،اگر تکذیبت کردند خشمگین مشو، اگر مدحت کنند شاد مشو، و اگر نکوهشت کنند، بیتابی مکن.**

السلام علیک یا باقر علم النبیین

امام باقر(ع) از مردم می‌خواهد تا در سلوک و منش اخلاقی خود این‌گونه باشند. آن حضرت بر اموری تأکید می‌کند که تفسیر و تأویل احسان است. ایشان در سفارشی می‌فرماید: تو را به پنج چیز سفارش می‌کنم: اگر مورد ستم واقع شدی ستم مکن، اگر به تو خیانت کردند خیانت مکن، اگر تکذیبت کردند خشمگین مشو، اگر مدحت کنند شاد مشو، و اگر نکوهشت کنند، بیتابی مکن. (بحارالانوار، ج۷۵، ص۱۶۷)

اگر به این پنج چیز که مورد سفارش قرار گرفته توجه شود دانسته می‌شود که از شخص مؤمن خواسته شده تا از در احسان، با دیگران مواجه شود و نسبت به هرگونه کار و رفتار زشت دیگران عفو و گذشت داشته باشد و اجازه ندهد تا کسی او را از مقام احسان دور نگه دارد.

اینکه نسبت به ستمکار در گذرد و ستم را با ستم جواب و پاسخ ندهد، به این معناست که برخلاف حکم طبیعی و حق خود عمل کند؛ زیرا عقل و عدالت حکم می‌کند که اگر کسی ستم کرد و بدی نمود جزای مناسب آن (نباء، آیه۲۶) همان بدی نسبت به اوست بی‌کم و زیادی. این معنا را خداوند نسبت به کافران و مجرمان در دنیا و قیامت در پیش گرفته است و خود نیز می‌فرماید که جزاء بدی مثل آن است تا از دایره عدالت خارج نشده و ظلم و ستمی روا نشود. (انعام، آیه ۶۰؛ یونس، آیه۲۷؛ غافر، آیه ۴۰؛ شوری، آیه ۴۰) براساس همین حکم عقل است که پاداش و مکافات عمل خوب، همان عمل خود دانسته شده است. (الرحمن، آیه ۶۰)

احسان ، رفتاری بالاتر از عدالت

اما خداوند از مؤمنان می‌خواهد که کریمانه‌ترین رفتار را داشته باشند و براساس مکارم اخلاقی با مردم برخورد کنند و کاری بالاتر از عدالت یعنی احسان انجام دهند به طوری که در برابر خوبی، چند برابر پاداش دهند چنانکه خود انجام می‌دهد (انعام، آیه ۱۶۰) و بلکه در برابر بدی نیز گذشت داشته باشیم و حتی بدی دیگران را به خوبی پاسخ دهیم، یعنی بی آنکه به او ستم روا داریم و حتی پس از بخشش و عفو از خطاکار و بدکار، در جاهایی می‌بایست به او رحم کرده و در پاسخ کار زشت او عملی نیک انجام دهیم. این همان روش احسان است که کریمانه‌ترین شیوه اخلاقی است. (شوری، آیه ۴۰)

امام باقر(ع) نیز خواهان پیروی از همین شیوه کریمانه اخلاقی است که انسان مؤمن می‌بایست در سبک زندگی‌اش در پیش گیرد.

*** اینکه شما با دیگران بهتر رفتار کنید، یک امر طبیعی در مؤمن است؛ زیرا اگر بدی را با بدی یا خوبی را با خوبی جواب دهیم چه امتیازی با غیر مؤمن داریم؟ این ایمان است که می‌بایست در رفتار ما تغییر ایجاد کند و ما در مسیر مکارم اخلاقی قرار گیریم. پس اگر بدی کردند می‌بایست خوبی کنیم و اگر خوبی کردند چند برابر آن در کار خیر، و شتاب و سبقت در آن پیشتاز و پیشگام باشیم.**

آن حضرت می‌فرماید که در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی که از سوی دیگران تحمیل می‌شود، صبر پیشه کن که همه احسان است چنانکه در آیات قرآنی بیان شده است.

آن حضرت(ع) در ارتباط با همین خصلت‌ها و رفتارهای پسندیده برخاسته از صبر می‌فرماید: سه چیز از خصلت‌های نیک دنیا و آخرت است: از کسی که به تو ستم کرده است گذشت کنی، به کسی که از تو بریده است بپیوندی و هنگامی که با تو به نادانی رفتار شود، بردباری کنی. (بحارالانوار، ج۷۵، ص۱۷۳)

البته اینکه شما با دیگران بهتر رفتار کنید، یک امر طبیعی در مؤمن است؛ زیرا اگر بدی را با بدی یا خوبی را با خوبی جواب دهیم چه امتیازی با غیر مؤمن داریم؟ این ایمان است که می‌بایست در رفتار ما تغییر ایجاد کند و ما در مسیر مکارم اخلاقی قرار گیریم. پس اگر بدی کردند می‌بایست خوبی کنیم و اگر خوبی کردند چند برابر آن در کار خیر، و شتاب و سبقت در آن پیشتاز و پیشگام باشیم.

از طرف دیگر سود این کارها پیش از آنکه به دیگری برسد به خود فرد می‌رسد. به عنوان نمونه اگر دیگران صله‌رحم نکردند و آن را قطع نمودند، ما با انجام صله‌رحم در حقیقت آنها را تنبیه کرده و هوشیار می‌نماییم و اگر این‌گونه اعمال در آنان سودی نداشته باشد در خودمان سود بسیار خواهد داشت از جمله اینکه روح کریمانه ما را تعالی و وسعت می‌دهد و موجب ارتقای روحی و معنوی ما می‌شود و بر عزت ما می‌افزاید و آثار دیگر که برای ما به ارمغان می‌آورد. امام باقر(ع) می‌فرماید: پیوند با خویشان، عملها را پاکیزه می‌نماید، اموال را افزایش می‌دهد، بلا را دور می‌کند، حساب آخرت را آسان می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد. (بحارالانوار، ج۷۱، ص۱۱۱)

پس اگر دوست دارید که خوبی ببینید و خوبی بشنوید، بکوشید تا بهتر از دیگران باشید. اگر انتظار دارید که دیگری سلام کند، شما در این کار شتاب و پیش‌دستی کرده و بلکه با تحیت و سلام بیشتر و کلمات شیوا و رساتر به استقبال دوست بلکه حتی دشمن بروید تا او را شرمنده اخلاق خوب خودتان بکنید. امام باقر(ع) در سفارشی کلی می‌فرماید: بهترین چیزی را که دوست دارید درباره شما بگویند، درباره مردم بگویید. (بحارالانوار ج۶۵، ص۱۵۲)

اگر تقوا و پرهیز از زشتی‌ها و بدی‌ها خوب است شما می‌بایست پیشتاز و پیشگام باشید و اگر امانت‌داری عملی عقلانی و اخلاقی است شما باید در جامعه در همه چیز از مال و عرض و جان مردم امانت‌دارتر باشید. این ویژگی‌های اخلاقی در شما نسبت به هر کسی از دوست و دشمن و خوب و بد می‌بایست نمایان باشد تا اهل احسان باشید. امام باقر(ع) در جایی دیگر می‌فرماید: بر شما باد به پرهیزکاری و کوشش و راستگویی و پرداخت امانت به کسی که شما را بر آن امین دانسته است، چه آن شخص، نیک باشد یا بد. (بحارالانوار، ج۷۵، ص۱۷۹)

آن حضرت(ع) به مؤمنان هشدار می‌دهد که شیوه‌ای دیگر غیر از شیوه مکارم اخلاقی را در پیش نگیرند چنانکه می‌فرماید: چه بسیار خوب است نیکی‌ها پس از بدی‌ها، و چه بسیار بد است بدی‌ها پس از نیکی‌ها. (کافی، ج۲، ص۴۵۸)

اگر اخلاق بزرگوارانه ندارید دست‌کم مسلمانی باشید که در آغاز اسلام مبتنی بر عدالت رفتار می‌کند. پس در زندگی این خصلت‌ها را از اهل ایمان داشته باشید که مؤمن برادر مؤمن است، او را دشنام نمی‌دهد، از او دریغ نمی‌کند و به او گمان بد نمی‌برد. (بحارالانوار، ج۷۵، ص۱۷۵) همچنین چنان عمل می‌کند تا خودش را به نفاق نیالاید؛ زیرا اگر انسان رفتاری ضد اخلاقی داشته باشد از اسلام به نفاق و کفر می‌رسد. از این‌رو حضرت هشدار می‌دهد و می‌فرماید: از دشمنی بپرهیزید، زیرا فکر را مشغول کرده و مایه نفاق می‌گردد. (بحارالانوار، ج۲، ص۳۰۱)

اینها تنها گوشه‌ای از حقایقی است که امام‌باقرالعلوم(ع) به عنوان شکافنده علم النبی(ص) و قرآن جامع‌الکلم بیان داشته است. بی‌گمان بهره‌گیری از همین دستورها می‌تواند زندگی ما را متحول کرده و ما را به مکارم اخلاقی و بزرگواری در منش و کنش و واکنش بکشاند.

خدمت به خانواده و همسر در آموزه‌های دینی

*جمال ربانی

بر طبق آموزه‌های قرآنی ملاک در بهترین‌ها، داشتن تقواست که در شکل اخلاق نیک و خوش، خودنمایی می کند، چرا که انسان خوش خلق، از خدامی ترسد و می کوشد تا به بهترین شکل و هنجارترین و نیکوترین شیوه زندگی کند و دیگران را نیز از خود بهره مند سازد.

از آنجایی که شرایط خانه و خانواده، ویژه است، تقوادر خانه و خوشخویی در آن، بهترین ملاک در شناخت بهترین مردم است. کسی که بتواند در خانه، اهل تقوا باشد و خوشخویی را به نمایش بگذارد، بهترین مردمان است.

نویسنده در این مطلب بر آن است تا با بهره‌گیری از آیات و روایات، نقش اخلاق خوش در خانه و خوشخویی همسران را در سعادت و خوشبختی فردی و جمعی جامعه بررسی کند.

خانواده، آشیانه عشق و محبت

هر چند که خانه محلی برای زندگی است، ولی هدف از آن سکونت و آرامش است. در آیات قرآنی همان طور که از واژه‌هایی چون «بیت»، «دار»، «حجره»، «ذات‌العماد» و «اکنان» برای بیان خانه استفاده شده، واژه «مساکن» نیز به کار رفته است، چرا که هدف از خانه و خانواده، رسیدن به همان چیزی است که از آن به خوشبختی یاد می‌شود. خداوند پس از آفرینش حضرت آدم(ع) و همسرش، به آنان فرمان می‌دهد تا در بهشت نخستین، سکونت یابند. (بقره، آیه ۳۵، اعراف، آیه ۱۹)

پس انسان در خانه و در میان خانواده به سکونت و آرامش می‌رسد و مودت و دوستی و محبت، این آرامش را میان زن و شوهر پدید می‌آورد و سکونت واقعی را تحقق می‌بخشد. (روم، آیه ۲۱) در آیات قرآنی بارها واژه سکن و مشتقات آن برای سکونت انسانها در زمین و دست‌یابی به آرامش بیان شده است. (اعراف، آیه ۱۶۱، ابراهیم، آیه ۳۷، اسراء، آیه ۱۰۴، مومنون، آیه ۱۸، طلاق، آیه ۶)

پس خانه، محل آرامش از جانب خداوند است (نحل، آیه ۸۰) و بندگان باید بر این نعمت، خداوند را شکر و سپاس گویند. (نحل، آیات ۸۰ و ۸۱) همچنین خانواده محل احسان و عشق و مودت و محبت است و هر انسانی می‌بایست اوج عشق و محبت انسانی را در خانه و در میان خانواده جست‌وجو کند. (روم، آیه ۲۱)

ویژگی‌های خانه خوب

در اسلام برای خانه خوب ویژگی‌هائی بیان شده که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به وسعت خانه و همسایه خوب اشاره کرد. در حقیقت ویژگی‌های مادی و فیزیکی و محیط زیستی، از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های یک خانه مطلوب از نظر اسلام است. امیرمومنان علی(ع) در این باره می‌فرماید: ان للدار شرفا و شرفها الساحه الواسعه و الخلطاء الصالحون و ان لها برکه و برکتها جوده موضعها وسعه ساحتها و حسن جوار جیرانها؛ خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و همنشینان خوب است. و خانه را برکتی است، برکت خانه، جایگاه خوب آن، وسعت محوطه آن و همسایگان خوب آن است. (مکارم‌الاخلاق، ص ۱۲۵)

البته پیش از اینکه خانه‌ای خوب از نظر فیزیکی و محیط زیستی داشته باشیم می‌بایست نخست، خانواده خوبی داشته باشیم. همسر خوب و مهربان، نعمت بزرگی است که فراخی و بزرگی خانه در برابر آن هیچ است. رسول اکرم(ص) نخستین شرط در خوشبختی را همسر خوب و صالح می‌داند و سپس به امور دیگر چون وسعت خانه برای سعادت اشاره می‌کند. آن حضرت(ص) درباره مولفه‌های سعادت می‌فرماید: من سعاده المرء المسلم الزوجه الصالحه والمسکن الواسع والمرکب البهی والولد الصالح؛ از خوشبختی مرد مسلمان، داشتن همسر صالحه، خانه بزرگ، مرکب راحت برای سواری و فرزند صالح است. (بحارالانوار، ج ۷۶، ص ۱۵۵، ح ۳۵)

همسر خوب داشتن از عوامل پیشرفت مرد است. رسول اکرم(ص) می‌فرماید: المراه الصالحه احد الکاسبین؛ زن شایسته یکی از دو عامل پیشرفت خانواده است. (بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۲۳۸، ح ۳۹)

شاید برای همسران در آغاز زندگی حرارت عشق و محبت اجازه ندهد تا دیگری را در میان خود بپذیرند و می‌خواهند زمان بسیاری را تنها در کنار هم باشند، ولی به زودی یک خلأیی را در زندگی حس می‌کنند و می‌بینند که خانه به همان سادگی که روشن به عشق و محبت شده، کم‌سو و کم‌فروغ می‌شود، چرا که کودک و فرزندی که منبع انرژی عشق باشد نیست. از این رو در اسلام بر فرزند به عنوان عامل مهم در تحقق دوام سعادت و خوشبختی و ایجاد یک خانه خوب تاکید شده است. رسول اکرم(ص) درباره نقش کودک در برکت خانه می‌فرماید: بیت لا صبیان فیه لا برکه فیه؛ خانه‌ای که کودک در آن نباشد، برکت ندارد. (کنز العمال، ح ۴۴۴۲۵)

ازدیگر ویژگی‌های خانه خوب و نیکو می‌توان به پاکی و پاکیزگی آن اشاره کرد. از پیامبر(ص) و معصومان(ع) روایات چندی در این زمینه وارد شده و پاکیزگی و بهداشت محیط زیست به ویژه خانه در آموزه‌های اسلامی بسیار مورد تاکید قرار گرفته است.

رسول اکرم(ص) درباره بهداشت محیط زیست می‌فرماید: زباله را شب در خانه‌های خود نگه ندارید و آن را در روز به بیرون از خانه منتقل کنید، زیرا زباله نشیمنگاه شیطان است. (من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۵، ح ۴۹۶۸)

امیر مومنان امام علی(ع) نیز در این باره می‌فرماید: نظفوا بیوتکم من حوک العنکبوت، فان ترکه فی البیت یورث الفقر؛ خانه‌های خود را از تار عنکبوت پاک کنید، زیرا باقی گذاشتن آن در خانه، فقر می‌آورد. (وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۵۷۵، ح۲)

از نظر اسلام، اموری دیگر در تحقق خانه خوب نقش دارد که می‌توان در این زمینه به مسایلی اشاره کرد که به عنوان آداب خانه‌داری از آن یاد کرد. رسول اکرم(ص) مهمان نوازی در خانه را از نشانه‌های خوب می‌داند و می‌فرماید: کل بیت لایدخل فیه الضیف لاتدخله الملائکه، هر خانه‌ای که میهمان بر آن وارد نشود، فرشتگان واردش نمی‌شوند. (جامع الاخبار، ص ۳۷۵)

البته در آداب حضور مهمان در خانه، امام باقر(ع) نکته‌ای را بیان می‌کند که برای رسیدن به یک خانه خوب می‌تواند تاثیرگذار باشد. آن حضرت(ع) می‌فرماید: اذا دخل احدکم علی اخیه فی رحله فلیقعد حیث یامره صاحب الرحل فان صاحب الرحل اعرف بعوره بیته من الداخل علیه، هرگاه یکی از شما به خانه برادرش وارد شد، هر جا صاحب خانه گفت، همان جا بنشیند، زیرا صاحب خانه به وضع اتاق خود از میهمان آشناتر است. (قرب الاسناد، ص ۶۹، ح ۲۲۲)

*** زنان انسان هایی عاطفی و نیازمند مهر و محبت هستند. از این رو ابراز محبت شوهران به آنان، بسیار مهم است و از مردان خواسته شده تا محبت و عشق خود را به همسر ابراز و اعلان کنند؛ چرا که زنان به همان اندازه که نیازمند محبت هستند، حیا و عفت، ایشان را از ابراز علاقه باز می‌دارد و چنان که مردان می‌توانند، زنان در بروز عشق خود به همسر، حیا می ورزند ولی دوست دارند که شوهرانشان قربان صدقه آنها بروند و ابراز مهر و محبت کنند.**

برای دست‌یابی به یک خانه خوب و محیط آرام و مسکن مطلوب لازم است امور دیگری را مراعات کرد که شاید کوچک یا به نظر پیش پاافتاده باشد ولی تاثیرات شگرفی در محیط خانه و خانواده به جا می‌گذارد. رسول اکرم(ص) سلام کردن را عامل مهم در تحقق شرایط مطلوب زندگی در خانه می‌داند و می‌فرماید: اذا دخل احدکم بیته فلیسلم، فانه ینزله البرکه و تونسه الملائکه، هرگاه یکی از شما به خانه خود وارد می‌شود، سلام کند، چرا که سلام برکت می‌آورد و فرشتگان با سلام‌دهنده انس می‌گیرند. (علل‌الشرایع، ج۲، ص ۵۸۳، ح ۲۳)

آن حضرت همچنین تلاوت قرآن را تاثیرگذار دانسته و فرموده است: ان البیت اذا کثر فیه تلاوه القرآن کثر خیره و اتسع اهله و اضاء لاهل السماء کما تضیء نجوم السماء لاهل الدنیا، خانه‌ای که در آن قرآن فراوان خوانده شود، خیر آن بسیار گردد و به اهل آن وسعت داده شود و برای آسمانیان بدرخشد، چنان که ستارگان آسمان برای زمینیان می‌درخشند. (کافی، ج۲، ص ۶۱۰، ح ۱)

بهترین خانواده

چنان که گفته شد خانه به عنوان یک مکان فیزیکی، محیطی برای سکونت و آرامش است ولی عنصر اصلی که این آرامش و سکونت را تحقق می‌بخشد، همسران هستند. همسران اگر بتوانند شرایط محیطی را به عنوان یک منبع الهام استفاده کنند، می‌توانند سعادت و خوشبختی را در خانه و خانواده تحقق بخشند.

*** از نظر رسول اکرم(ص) خدمت به خانواده جزو خصلت‌های اولیای الهی است. از این رو در سفارش خویش به امیرمومنان علی(ع) می‌فرماید: به خانواده خود خدمت نمی‌کند مگر صدیق یا شهید یا مردی که خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او می‌خواهد.**

همسران برای رسیدن به آرامش و سکونت و خوشبختی می‌بایست به سلوک و رفتار خودشان توجه داشته باشند؛ زیرا آن چه از کوزه باطن انسان بیرون می‌تراود اخلاق رفتاری اوست. هر گونه رفتار نیک در خانه می‌تواند خانه را به بهشت تبدیل کند و بسیاری از مشکلات بیرونی را حل و مرتفع سازد. رسول اکرم(ص) می‌فرماید: خیرکم خیرکم لاهله و انا خیرکم لاهلی ما اکرم النساء الا کریم و لا اهانهن الا لئیم؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده‌اش بهتر باشد و من از همه شما برای خانواده‌ام بهترم، زنان را گرامی نمی‌دارد مگر انسان بزرگوار و به آنان اهانت نمی‌کند مگر شخص پست و بی‌مقدار. (نهج الفصاحه، ح ۱۵۲۰)

در این میان مردان از زنان نقش مهم‌تری را ایفا می‌کنند؛ چرا که مسئولیت خانه و خانواده و قوام آن به مرد است و ستون‌های خانه و خانواده را مردان تشکیل می‌دهند. (نساء، آیه ۳۴) رسول اکرم درباره نقش کلیدی مردان در تحقق خانواده مطلوب می‌فرماید: مرد، سرپرست خانواده است و درباره آنان از او سؤال می‌شود و زن، سرپرست خانه شوهرش و فرزندان اوست و درباره آنان از وی سؤال می‌شود. (صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۲۵)

زنان انسانهایی عاطفی و نیازمند مهر و محبت هستند. از این رو ابراز محبت شوهران به آنان، بسیار مهم است و از مردان خواسته شده تا محبت و عشق خود را به همسر ابراز و اعلان کنند؛ چرا که زنان به همان اندازه که نیازمند محبت هستند، حیا و عفت، ایشان را از ابراز علاقه باز می‌دارد و چنان که مردان می‌توانند، زنان در بروز عشق خود به همسر، حیا می ورزند ولی دوست دارند که شوهرانشان قربان صدقه آنها بروند و ابراز مهر و محبت کنند. این ابراز علاقه و محبت به ویژه در زمانی که زنان از شوهران خود عصبانی یا دلگیر هستند باید بیشتر باشد. مردان لازم است از در احسان و عفو و گذشت وارد شوند و دل زنان خویش را به دست آورند. (نساء، آیه ۱۲) رسول اکرم(ص) درباره بهترین مردان امت خویش به مردانی اشاره می‌کند که در خانه، نرم‌ترین و مهربان‌ترین هستند. آن حضرت می‌فرماید: خیر الرجال من امتی الذین لایتطاولون علی اهلیهم و یحنون علیهم ولا یظلمونهم؛ بهترین مردان امت من کسانی هستند که نسبت به خانواده خود خشن نباشند و اهانت نکنند و دلسوزشان باشند و به آنان ظلم نکنند. (مکارم الاخلاق، ص ۲۱۶)

اصولا مهربانی و احسان مرد، به خود او باز می‌گردد، یعنی پیش از اینکه دیگری سود ببرد خود مرد از این احسان و گذشت و مهر و صفا بهره می‌برد؛ چرا که خانه‌اش از هر گونه توفانی در امان قرار می‌گیرد و گرمای مهر و محبت در کانون خانه، خانواده را گرم می‌کند و هر گونه مشکلات روحی و روانی را از میان برمی‌دارد و اجازه می‌دهد که زندگی در آرامش ادامه یابد و شرایط برای طولانی شدن عمر فراهم آید؛ چرا که فشارهای روحی و روانی نه تنها بر جسم اثر می‌گذارد و انسان را دچار بیماری‌هایی چون زخم معده و مانند آن می‌کند، بلکه مرگ زودرس را به دنبال خواهد داشت؛ اما احسان و خوش‌رفتاری در خانواده عامل افزایش عمر است. چنانکه امام صادق(ع) فرمود: من حسن بره باهل بیته مد له فی عمره؛ هر کس به شایستگی در حق خانواده‌اش نیکی کند، عمرش طولانی می‌شود. (کافی، ج ۲، ص ۱۰۵، ح ۱۱)

همچنین آن حضرت می‌فرماید: سه چیز است که اگر مومن از آنها مطلع شود، باعث طول عمر و دوام بهره‌مندی او از نعمت‌ها می‌شود: طول دادن رکوع و سجده، زیاد نشستن بر سر سفره‌ای که در آن دیگران را اطعام می‌کند و خوش‌رفتاری‌اش با خانواده. (کافی، ج ۴، ص ۴۹، ح ۱۵)

البته رسول اکرم(ص) برای کسانی که آرامش و سرور را به خانه خویش ارزانی می‌دارند، پاداش‌های معنوی اخروی دیگری را بیان می‌کند که از آن جمله همراهی فرشتگانی است که تا قیامت در شرایط سخت او را کمک می‌کند. آن حضرت می‌فرماید: من ادخل علی اهل بیته سرورا خلق الله من ذلک السرور خلقا یستغفرله الی یوم القیامه؛ هر کس خانواده‌اش را شاد کند، خداوند از آن شادی، موجودی می‌آفریند که تا روز قیامت برای او آمرزش بخواهد. (کنزالعمال، ج۱۶، ص ۳۷۹، ح ۴۴۹۹۵)

رفتار خوش در خانواده انسان را در بهشت دنیا و آخرت قرار می‌دهد و انسان، سعادت را در دنیا و آخرت تجربه می‌کند. اما صادق(ع) می‌فرماید: مومن همواره خانواده خود را از دانش و ادب شایسته بهره‌مند می‌سازد تا همه آنان را وارد بهشت کند. (مستدرک الوسایل، ج ۱۲، ص ۲۰۱، ح ۱۳۸۸۱)

آموزش خانواده در بیان و عمل، از حقوق خانواده و تکلیف مرد خانه است؛ البته زنان خانواده نیز در تربیت اولاد در کنار همسر نقش دارند، اما تکلیف اصلی برعهده مرد است تا اصول اخلاقی را بیاموزد و بیاموزاند. از این رو تعلیم آموزه‌های دینی برعهده مردان خانواده نهاده شده است. (تحریم، آیه ۶) رسول اکرم(ص) در بیان بهترین خانه و خانواده می‌فرماید: هرگاه خداوند برای خانواده‌ای خیر بخواهد آنان را در دین دانا می‌کند، کوچک‌ترها بزرگ‌ترهایشان را احترام می‌نمایند، مدارا در زندگی و میانه‌روی در خرج، روزی‌شان می‌کند و به عیوبشان آگاهشان می‌سازد تا آنها را برطرف کنند. (نهج الفصاحه، ح۱۴۷)

خدمت به عیال

مردان باید خود را خدمتکار خانه و خانواده بدانند و خدمت عیال وهمسر را بزرگ و ارزشمند بشمارند. رسول اکرم(ص) به امیرمومنان(ع) سفارش می‌کند که در خدمت خانواده بکوشد چرا که خدمت به خانواده، کفاره گناهان کبیره و خاموش‌کننده خشم خداوند و مهریه حورالعین و زیادکننده حسنات و درجات است. (جامع الاخبار، ص ۲۷۶)

از نظر رسول اکرم(ص) خدمت به خانواده جزو خصلت‌های اولیای الهی است. از این رو در سفارش خویش به امیرمومنان علی(ع) می‌فرماید: لا یخدم العیال الا الصدیق او شهید او رجل یرید الله به خیر الدنیا و الاخره، یا علی: به خانواده خود خدمت نمی‌کند مگر صدیق یا شهید یا مردی که خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او می‌خواهد. (بحارالانوار، ج ۱۰۴، ص ۱۳۲، ح۱)

خداوند دوست می‌دارد که خانواده به گونه‌ای عمل کند که همه شرایط برای پاکی و پاکیزگی و رشد معنوی افراد آن فراهم آید. بر این اساس هر چیزی که این پاکی و شرایط مناسب را دگرگون می‌سازد به عنوان دشمن خانه و خانواده معرفی شده و از آن پرهیز داده می‌شود. رسول اکرم(ص) آیه ۶ سوره تحریم (قوا انفسکم و اهلیکم نارا) را تلاوت فرمودند: «خود و خانواده‌تان را از آتش دوزخ حفظ کنید»، گفتند: ای رسول خدا! چگونه خانواده‌مان را از آتش دوزخ حفظ کنیم؟ فرمودند: به آنچه خدا دوست دارد امرشان کنید و از آنچه خدا نمی‌پسندد، نهی‌شان نمائید. (الدرالمنثور، ج۶، ص ۲۴۴)

در تحقق شرایط خانواده خوب باید به گونه‌ای عمل شود که همه نیازهای انسانی به درستی در آن جا پاسخ گرفته شود. امام صادق(ع) به خوبی این شرایط مطلوب را معرفی می‌کند و خواهان تحقق آن از سوی همسران می‌شود. آن حضرت(ع) می‌فرماید: مرد در خانه و نسبت به خانواده‌اش نیازمند رعایت سه صفت است هر چند در طبیعت او نباشد: خوشرفتاری، گشاده‌دستی به اندازه و غیرتی همراه با خویشتن داری. (تحف العقول، ص ۳۲۲)

البته امیرمومنان امام علی(ع) خوشخویی را در سه چیز می‌داند از جمله این سه چیز فراهم‌آوری آسایش و رفاه برای خانواده است. پس خوشخویی تنها به چهره گشاده نیست بلکه در رفتاری است که بخشی از آن واجبات یا مستحبات است. کسی که به وظیفه خود عمل کند خوشخو است و اگر بتواند فراتر از وظیفه واجبی، به مستحب نیز اقدام کند در خوشخویی برتر است. از این رو امام علی(ع) می‌فرماید: حسن الخلق فی ثلاث: اجتناب المحارم و طلب الحلال و التوسع علی العیال، خوش اخلاقی در سه چیز است: دوری کردن از حرام، طلب حلال و فراهم آوردن آسایش و رفاه برای خانواده. (بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۳۹۴، ح ۶۳)

بر این اساس اگر خانواده را در فشار اقتصادی قرار دهیم و آسایش را برای آنها فراهم نسازیم مصداق تندخو و بدخلق خواهیم بود. انسان‌ها بداخلاق با رفتارهای خویش موجبات دوری خانواده از خود را فراهم می‌آورند و سپس غرولند می‌کنند که چرا چنین اتفاقی افتاده است. امام علی(ع) به مردان هشدار می‌دهد و می‌فرماید: من ساء خلقه مله اهله؛ هرکس بدخلاق باشد، خانواده‌اش از او دلتنگ و خسته می‌شوند. (تحف‌العقول، ص ۲۱۴)

حضرت فاطمه(س) در بیان بهترین مردان می‌فرماید: خیارکم الینکم مناکبه و اکرمهم لنسائهم، بهترین شما کسانی‌اند که با مردم نرم‌ترند و زنان خویش را بیشتر گرامی می‌دارند. (دلائل الامامه، ص ۷۶)

پس باید کوشید تا برای رسیدن به خوشبختی در دنیا و آخرت خوشخویی را در زندگی در پیش گیریم و برای خود عذاب قبر و دوزخ در خانه نسازیم و آخرت و عاقبت خود را با بدخویی نیست و نابود نکنیم.